

УДК: 37.013.73:13

Ольга ГОНЧАРЕНКО**ІДЕЯ САМОПІЗНАННЯ У КОНЦЕПЦІЇ
ОСОБИСТОСТІ СТЕПАНА БАЛЕЯ
(до 130-річчя з дня народження)**

Май серце і дивись у серце. Ці слова відомого польського поета Адама Міцкевича стали останніми у праці українського філософа, психолога та педагога Степана Балея «Шляхи самопізнання» (Краків, 1946). Ними автор у ролі подорожнього звертається до тих, хто у певний період розвитку звільнився від проміжних ідеалів освітніх установ та стоїть перед вибором свого життєвого шляху. І хоча Балея розуміє, що людина не може здійснити заклик поета, але турбуватись про власне досягнення повного розвитку і є тією турботою про все те, що є «серцем» душі, навіть якби не було можливості поглянути випадково усередину неї й вивчити її вміст. Яка мета самопізнання? У чому його складність? Що означає пізнати самого себе? Відповіді на ці запитання не нові для читача. Втім, Балея змушує вкотре повернутись до них освітян. Адже освітні інституції великою мірою впливають на здатність молодшої людини на виході із них самостійно обрати саму себе та протягом життя відповідально ставитись до здійсненого вибору.

Ключові слова: Степан Балея, особистість, розвиток, самопізнання.

Ідея звернення на самого себе, турбота про себе набуває особливої значимості сьогодні. Це пов'язано із проблемою збереження суб'єктом сучасності власної ідентичності. Цікаво проаналізувати твори Степана Балея «Особистість» та «Шляхи самопізнання», назви яких, особливо остання, самі провокують до вивчення у межах заявленої проблеми.

Згадаємо, що становлення Балея як науковця відбувалось під керівництвом Казимира Твардовського, який представляв у філософії психологістичний напрям, заснований Францом Brentano. Brentano має справу з емпіричною моделлю пізнання: об'єкт береться як дане ціле, що імпліцитно містить у собі всю повноту своїх можливих визначень (частин). Дескрипція, у розумінні австрійського філософа та психолога, це аналітичний рух, кінцева мета якого — виявлення базових структуротвірних елементів і основних способів їх взаємозв'язку [11, с. 7–109]. Особливістю позиції Brentano є те, що він описує зв'язки між «психічними елементами» як від-

ношення взаємної чи односторонньої подільності та неподільності одних елементів від інших. Спосіб зв'язку елементів визначається їх власним змістом. Твардовський, як представник брентанівської школи, мислить психологію у тих же концептуальних поняттях що і його вчитель. Значення Твардовського полягає у актуалізації для філософії теорії психологічного пізнання, оскільки вона вказує на всі без винятку складові частини свідомості людини, що внутрішньо нею сприймаються [14, с. 182].

Формування власних теоретичних уявлень Балея щодо проблеми особистості збігається також із періодом розвитку низки інших напрямів у психології. Особливого поширення набує психоаналіз на чолі із Зігмундом Фройдом; біхевіоризм, засновник — Джон Уотсон; гештальтизм, яскравими представниками якого стали Макс Вертгаймер, Курт Коффка, Вольфганг Кюлер; персоналізм, обґрунтований та розроблений Вільямом Штерном; структуралізм, представлений у Швейцарії Жаном Піаже, а у Радянському Союзі — Левом Виготським та ін. Безумовно, кожний із цих напрямів психології пропонував відмінну методологію у пізнанні людини.

Якою ж виявилась методологічна й світоглядна позиція Балея, учня Твардовського, у поліфонії теорій та концепцій особистості?

Найперше, звернемо увагу на дати виходу у світ певних праць Балея. Так, у 1931 році опубліковано «Психологію віку дозрівання» [8], у 1935 році — «Нарис психології у зв'язку з розвитком психіки дитини» [10]. Щодо послідовності оприлюднення важливих досліджень Балея, присвячених віку дитинства та віку дозрівання, дає достатні пояснення український філософ Марат Верніков [1]. Ми лише зазначимо, що Балея мав на меті писати про *чисту* психологію¹, важливу для теорії й практики, особливо для школи [8, с. 3]. І, очевидно, необхідним продовженням висвітлення психологічної проблематики у вимірі освіти стала праця вченого «Нарис виховної психології» (1938 р.) [9].

Нас цікавитиме наступне: чому не з'явилась у психологічній картині розвитку Балея людина після періоду дозрівання — доросла людина? Адже це було б цілком логічним продовженням побудови власної концепції психології розвитку. Таку спробу, наприклад, здійснила найбільш згадувана Балеєм у «Психології віку дозрівання» німецька дослідниця Шарлотта Бюлер, намагаючись наскрізно простежити цілісні зміни особистості від народження до глибокої старості й смерті [12]. Але роботи, яка б відображала подальші дослідження Балея у ділянці психології розвитку,

1 Чиста психологія у розумінні Твардовського, вчителя Балея, це та психологія, метою якої є розгляд і інтерпретація по можливості всебічного вивчення і пізнання психічного життя, взятого або у цілісності, або у одній із його частин. Див.: Twardowski K. O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoju / Kazimierz Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. — Warszawa, 1997. — S. 151.

аналогічної двом попереднім, немає. Видається, що дослідник завершує детальний розгляд розвитку людини періодом дозрівання, що припадає близько 20–24 років життя.

Втім, продовження тієї роботи все ж є, причому у своєрідній формі. На це вказує праця «Особистість» [7], яка виходить друком у наступному після «Психології виховання у нарисі» році — 1939. Книга «Особистість» є своєрідною відповіддю Балея на актуальні запити тогочасної наукової думки, що стосуються самого поняття особистості, її структури, розвитку, типів та ін. Останнім у цій роботі розміщено розділ «Самопізнання, самооцінка і самоформування», у якому автор говорить про те, що «в міру того, як структура особистості дозріває й внутрішньо укріплюється, відбувається необхідність подальшої опори на приклади. Людина стає здатною піти власною дорогою. Особистість конкретного індивіда здійснює тоді єдине у своєму роді, неповторне, добре улаштоване буття, яке в свою чергу може стати проміжним образом для ще несформованих особистостей» [7, с. 36]. На те, що Балея і надалі працює у окресленій царині психології, але не як вчений, а радше як помічник, порадник дорослої людини, яка стоїть на шляху самостановлення, а, отже, самопізнання, виразно вказує робота «Шляхи самопізнання» (1946 р.) [6], що є продовженням та поглибленням, написаної у 1939 році «Особистості». На початку цієї книги автор виступає із проханням до читача дозволити йому звертатись до нього іноді на «Ти»: «Якщо ще молодий, не думай, що хотів би у такий спосіб відноситись до Тебе зверху. Так все ж таки іноді легше розмовляти» [6, с. 5]. Як бачимо, автор вибачається не тільки перед молодою людиною, він просить вибачення у всієї аудиторії. Отже, ці книги, вірогідно, присвячені саме людині періоду «після дозрівання», окрім цього в незвичному для Балея образі у «Шляхах самопізнання».

На завершення цих розвідок ми наведемо роз'яснення Балея щодо його прохання звертатись на «Ти» й тим самим спробуємо з'ясувати необхідність такої особливої, діалогічної, форми викладу «Шляхів ...». Це пояснення пов'язується із одним прикритим випадком з власного життя філософа. У Мароко Балея скористався послугами носильника: він приглянув за речами вченого, а той отримав змогу владнати свої справи. Прохаючи про послугу мароканця, Балея обіцяв добру винагороду. Але повернувшись і взявши свої валізи, філософ дістав з гаманця суму, що потім опинилась у руці носильника, надто незначну. «Якщо вважаєш, що те, що зробив для себе, дійсно не варте того», — сказав мароканець, — «тоді добре, задовольнить й та сума». Мароканець, даючи таку гірку науку Балею, за своїм звичаєм звертався до нього на «Ти». Балея вважає, що саме за такої обставини, докори носильника в очах ученого стали найбільш людськими, природними, переконуваними. Тому він прохає читача відноситись до нього

як до носильника, який дасть у розмові щось, що може йому [читачеві] згодитись [6, с. 6].

Таким чином, вже у самому першому наближенні, окреслюється, ймовірно, намір Балея стати «подорожнім» на шляху становлення людини. Через щире зізнання автор сподівається на діалог з читачем, у якому приверне увагу до самопізнання, його мети, особливостей та практик, адже він передбачає розмову з людиною, яка вже не «потребує прикладів», а має достатні підстави у собі самій відшукати себе. Такий підхід Балея зумовлений ще й тим, що це він робить «для себе», він прагне донести людині важливість самопізнання з власного досвіду, щоб це стало у нагоді суспільству. Тому й інших абрисів набуває психологічна проблематика у розгляді Балеєм.

Гадаємо, синтетичний аналіз праць «Особистість» та «Шляхи самопізнання» надасть змогу виявити ті особливі методологічні й світоглядні пріоритети Балея, які ми маємо на меті відшукати.

Мета самопізнання та його складність

У самопізнанні С. Балея виокремлює наступні форми:

- 1) егоцентризм;
- 2) рефлексія.

Егоцентризм, у розумінні вченого, відтворює абсолютну точку зору людини на конкретні речі. Тому він не тільки не тотожний самопізнанню, але очевидно йому не сприяє, оскільки «одягає на спостерігаючи за оточенням людину окуляри, у яких її очі не відвертаються від оточення, втім, й не спрямовуються до глибин власної душі» [6, с. 8].

Вчений віддає перевагу рефлексії, так як вона впливає із онтогенетичного розвитку людини. Період дозрівання, на противагу віку дитинства, є тим періодом, коли людина починає пізнавати й досліджувати сама себе. Зовні увага починає спрямовуватись усередину [8, с. 50].

Властиво для представника Львівсько-Варшавської філософської школи Балея вирішує питання про те, що саме має стати неодмінною умовою самопізнання:

- 1) наявність спеціальних здібностей;
- 2) думка інших;
- 3) власна уважність людини до самої себе та відвертість?

У першому пункті бачення пізнання самого себе, на думку вченого, може збігатись із метою психології, тому вивчення себе полягало б у студіюванні тієї науки. Безсумніву, знання психології, вважає Балея, допоможуть у цій справі, «але психологія і знання про себе не є ідентичними, так як психологія досліджує психічні явища в загальному, при самопізнанні — річ йде про нашу **власну** (потовищення автора. — С. Б.),

особисту постать, про особливий взаємозв'язок психічних елементів, які визначають своєрідну сутність нас як певної «особи» [6, с. 19]. Відтворені розмірковування ведуть філософа до усвідомлення важливості покладання особистістю центру пізнання у самій собі.

Звертаючись до другої частини запитання, Балеї намагається з'ясувати, чи дійсно кожен знає себе з моменту самопізнання. Для вирішення цього завдання він наводить низку прикладів:

1. Х переконаний, що проговорене ним є цікавим і творчим, і тому бажає взяти слово. Але оточення іншої думки, й ми приднуємось до суспільного думки. Отже, слідує, що Х помиляється у оцінці самого себе.

2. Y вважає, що володіє художній талантом, але ми разом з оточенням не у захваті від його картин.

3. W думає, що чинить справедливо по відношенню до своїх підлеглих. Ми разом з оточенням звинувачуємо його у керівництві відповідно із особистими симпатіями.

4. Z — песиміст і все, що зробив, вважає поганим; ми говоримо, що він себе не дооцінює [6, с. 9].

Ці приклади спрямовують вченого до узагальнення про те, що існує певна відмінність між тим, що кожен думає про себе, й тим, що думають про нього інші. Він погоджується, що, дійсно, погляди й оцінки оточуючих на конкретну особистість можуть більше відповідати дійсності, аніж її власні. Це пов'язано з тим, що оточуючі можуть спостерігати за індивідом у його цілісності, тоді як сам він може себе оцінити лише методом інтроспекції, яка вимагає непростого зусилля, «певного подвоєння власної сутності на дві частини: всередині мусить він відшукати і спостерігача і спостереженого, і суддю і підсудного» [6, с. 10]. Разом з тим Балеї бере до уваги етичні норми, згідно яких вихована людина не скаже відверто те, що думає про іншу. Тому, очевидно, що близькою до правильної буде остання, третя, частина запитання.

У цьому мислителя переконують наступні міркування: «Інших людей бачимо тільки іноді, тільки у певних ситуаціях, самі ж з собою перебуваємо постійно. Дискутувати самі з собою (хоч це є мистецтво) можемо досить часто і немає такої речі, про яку ми не могли б запитати самих себе. Утаємничення таких розмов залежить тільки від нас самих. Приховані мрії, інтимні думки, дивні прагнення, бажання, побоювання і перебільшування, яких не довірить нам навіть наш друг, все це є для нас явним, коли йдеться про нас самих» [6, с. 11]. У нагоді підтвердити цю думку стають Балею приклади сповіді людини у храмі, відкриття найінтимніших переживань пацієнта своєму лікарю-психіатру, автобіографії, у якій автор відкриває перед читачем власну душу.

Важливим зрушенням видається у поглядах філософа те, що психічна індивідуальність, зрозуміла як відмінність, не є настільки особливою, щоб

глибина її душі була сконструйована з зовсім інших елементів ніж глибина душ інших осіб [6, с. 12]. У цих уявленнях вченого міститься підхід до самопізнання, здійснення якого відбувається через пізнавальне коло, в якому людина у спілкуванні пізнає спочатку інших, а тільки потім — через порівняння з ними — себе, вона шукає інших у собі. «В свою чергу таке самопізнання уможливорює повторне глибше пізнання інших. Повторно пізнаючи інших, людина переконується у тому, що те, чого спочатку не помічала у них, але, заглиблюючись у себе, побачила у самій собі, має свої еквіваленти у душах інших осіб. Тоді вона вчиться навпаки шукати себе у інших» [6, с. 12]. У цьому своєрідність переосмислення вченим взаємозв'язку одиничного та загального, що полягає у розумінні пізнавального кола, в якому перебуває людина, як джерела самопізнання, а осмислення досвіду у ньому — як процесу самопізнання.

Безумовно, вчений передбачає, що окрім *іншого* пізнання є зверненням і на світ. Людина, відбиваючи у собі цілісність світу, є мініатюрою Всесвіту, й відповідно, у собі вона може побачити Всесвіт.

Все це сприятиме самовдосконаленню особистості, вона отримує змогу виявлення своєї індивідуальності та має потяг до її реалізації. На підтвердження важливості самопізнання Балея зазначає, що людина «отримує у такий спосіб раціональні підстави щодо думок про те, на яке коло зобов'язань у суспільстві вона має право претендувати, а що віддати іншим та довірити їм» [6, с. 13].

Розмірковування Балея про те, що у самому собі міститься неодмінна умова пізнання, можна розцінювати як характерні для представника Львівсько-Варшавської філософської школи. Позиція Твардовського, що «пізнанням психічних проявів завдячуємо так званому внутрішньому досвіді» [15, с. 89], це підтверджує. Спостерігаємо й певні трансформації у ідеях Балея, які йдуть від традиції брентанізму.

Першою, методологічною особливістю є пропозиція відмінної від інтроспекції техніки самопізнання. Об'єктом самопізнання виступає душа людини, але пізнання людиною самої себе потребує *іншого*: щоб пізнати саму себе, потрібно пізнати *іншого*. Для Балея самопізнання є певним рухом душі, зверненням на *інших* і на себе. Незмінна присутність *іншого* переорієнтовує людину з самопізнання у формі егоїзму, крайнього індивідуалізму до реального уявлення можливої власної траєкторії особистісних прагнень.

Другою особливістю є, на наш погляд, теоретична ідея іманентності у Балея. Ідентичність формується у іманентності *інших*. У такий спосіб людина здобуває досвід, звільнений від зовнішніх упереджень, точніше визначає своє місце у світі, стверджується як суб'єкт власного буття.

Зрештою, ці теоретико-методологічні особливості виявляють й світоглядні орієнтації Балея. Самопізнання не відвертає людину від світу,

а навпаки дозволяє їй раціонально помістити себе у ньому, стимулює до виявлення свого призначення у суспільстві, примушує до постійного перегляду дистанції між реальним та ідеальним у її представленні самої себе та судженні.

Таким чином об'єктом самопізнання Балеї визначає душу людини, метою самопізнання — практику відношень людини до світу та *інших*. Балеї стверджує, що людина у певний період розвитку здатна сама, без сторонніх вказівок, рефлексуючи, пізнати саму себе.

Визначення «Я». «Я» як особистість

Пізнати «себе» значить пізнати своє «Я». Балеї розрізняє:

- 1) фізичне та психофізичне «Я»;
- 2) психічне «Я».

Фізичне «Я» виникає у нашій думці тоді, коли говоримо «я маю карі очі», «у мене чорне волосся» і т.д. Тобто фізичне «Я» вчений розглядає у зв'язку з тілом людини.

Під психічним, духовним «Я» Балеї розуміє те, що є у думці людини: «я думаю», «я хочу», «я уявляю» і т.д. З такої позиції «Я» є предметом зображень, почувань, бажань людини, тобто те, від чого виходять всі ці психічні чинності. Все, що здійснюється в межах психіки, є представленням «Я», його діяльності, відносно його станів (я радію, я стурбований, я невпевнений і т.д.). Представлення постійно витворюють зміст свідомості, а «Я» як «суб'єкт» — таке маємо почування — існує постійно і залишається ідентичним самому собі. Це є наче ідеальна точка, довкола якої у психіці все обертається. Таким чином, психічне «Я» для Балея — це єдність та тяглість свідомості.

Але будь-який фізичний процес у організмі людини є тісно пов'язаним із її самопочуттям, темпом та інтенсивністю психічного життя, з силою потягів та ін. Тому, психічне та фізичне у людині, стверджує науковець, творять єдину психофізичну цілісність. Так як ми говоримо про фізичне «Я», можна говорити про «психофізичне» «Я». Втім, Балеї пише про маложиваність останнього поняття.

Поняття «особистість» та «особа», на думку Балея, часто вживають як взаємозамінні. Це пов'язано із етимологією слів «особистість» та «особа»: слово «особистість» утворилось зі слова «особа» і йому завдячує своїм значенням. Говорячи про «особистість» у точному значенні, Балеї має на увазі не сам окреслений суб'єкт, а те, що проявляє, що є той суб'єкт, ту сутність особи індивіду.

Дефініція особистості Балея, відносно особи її носія, наступна: «сутність особистості — це зміст її духовного життя, що становить певну цілісність, не механічну, ґрунтовану на простому додаванні частин, а осо-

бливу структуру, в якій окремі елементи складаються у певний спосіб взаємного підпорядкування та координації, творячи єдність у різноманітності. Окреслена єдність має динамічний, мінливий, живий характер; у ній відбуваються постійні зміни, що виникають із взаємного впливу на себе сил, що містяться у тій структурі, які не порушують, однак, її єдності та тяглості» [6, с. 20]. Відтак, ті самі міркування, які дозволяють говорити Балею про психофізичне «Я», є виправданими і для використання терміну «психофізична особистість». Особистість не виключає психічне та фізичне «Я», а є їх своєрідним синтезом.

Вчений наголошує на суттєвій рисі особистості: її здатності до само-рефлексії. Зауважує він й на неповторності особистості людини. Балея відрізняє реальну особистість кожної людини від ідеальної. Ідеальна особистість є певним ідеальним образом, якого дана особа не може досягти, але до якого у процесі розвитку може наблизитись.

Підсумуємо попередній виклад. Структурно-аналітичне вивчення Балеєм «Я» особистості ґрунтується на вихідних положеннях брентанізму, але водночас має суттєві відмінності. Спільним є те, що Балея, як і Брентано та Твардовський, розуміє свідомість як духовну річ, що має свою структуру. Відмінність теоретичної позиції Балея полягає у тому, що він передбачає функціональні зв'язки психічних явищ з тілесністю, тоді як важливою передумовою використання мереологічної моделі дослідження є розгляд свідомості як замкнутого цілого. Передумовою такої відмінності у поглядах Балея стало осмислення Твардовським психологічних диспозицій «тим полем, на якому праця психолога постійно стикається з працею фізіолога, а головним чином, невролога» [14, с. 148]. Трактування Балеєм особистості як психофізичної єдності пов'язане також із його медичною освітою. Тим самим вчений мав на меті усунути розрив між тілом та душею, які були окремим предметом вивчення відповідно «наук про дух» та наук про природу.

Пізнати «себе» означає, за Балеєм, пізнати «власну особистість»; «пізнати» себе — не тільки виявити те, що є данним, а намагатись окрім цього зрозуміти виявлені явища у їх цілісності.

Структура та модель особистості

Під структурою Балея розуміє систему певних взаємозв'язків між окремими функціями чи також диспозиціями, їх взаємні своєрідні відношення, що створюють єдність і підпорядковують себе загальній цілісності [7, с. 10]. У психічній структурі особистості вчений розрізняє диспозиції першого та другого рівнів. До першого рівня належать інструментальні (інтелект, таланти, спостережливність, пам'ять) психічні диспозиції, до другого — вказівні (схильності, потреби, тенденції, прагнення). Інстру-

ментальні диспозиції по-іншому можна назвати вродженими, вони впливають на те, до чого прагне конкретна особистість. Вказівні, або набуті, диспозиції надають особистості динамічного характеру. Досить часто одна із диспозицій може зайняти домінуючу позицію, надаючи у такий спосіб своєрідності особистості. Наприклад, такою диспозицією може стати пристрастність, яка підпорядкує собі усі інші. Водночас, диспозиції можуть впливати одна на одну. Наприклад, інтерес спрямовує увагу. За умов взаємозв'язку та взаємовідношень різних диспозицій особистість набує певних рис та властивостей [7, с. 11–12].

Геометричною моделлю психічної структури особистості Балея обирає кулю, оскільки вона є «вдалою метафорою відношень, що відбуваються у особистості, де все сконцентроване довкола «Я», як її центру» [7, с. 12]. З «Я», немов безмежна кількість променів, виходить все, що відбувається у психіці, і до якого все повертається. Схема концентричних шарів кулі, одні з яких будуть ближчими до поверхні, інші ж, глибшими, ближчими до центру, через свою прозорість, дає змогу науковцю виокремити у структурі особистості свідомі та несвідомі системи.

Приймаючи кулю, її промені й шари як загальну модель для всіх особистостей, український філософ вказує на відображення у різних видах внутрішньої будови цієї моделі індивідуальних різниць. Відповідно, індивіди будуть різнитись між собою саме через те, що окремі «шари» їхньої особистості є неоднакової «товщини». Так, у когось «товстішим» є шар вчинку, у когось іншого — шар «сприйняття». Зрозумілим, з цих позицій, стає для Балея відмінний «розріз» особистості. Окреслюючи у такий спосіб модель структури особистості, мислитель розглядає можливість вивчення різних типів та ступенів зв'язку між окремими шарами: «У одних можуть окремі шари бути більш ізольованими, замкненими на самих собі, у інших навпаки — границя між ними може бути непомітною» [6, с. 157]. Зрештою, Балея говорить про «речовину» кулі, що можливо відповідатиме «речовині» особистості. Відтак, зміст кулі може бути з матеріалу міцного й твердого або з м'якого чи кригкого. Це сприятиме з одного боку до осмислення «стійкої» індивідуальності, а з іншого — слабкої, невпевненої.

Звичайно, Балея усвідомлює довільність окресленої ним моделі структури особистості. На шляху самопізнання він вважає її тільки однією із можливих з тієї причини, що «людська особистість є невичерпною й тому розкрити та пізнати її можна лише частково» [6, с. 158]. Але порівняно скромні результати з такого осягнення власної сутності, як вважає Балея, безсумнівно є достатніми для удосконалення самого себе.

Як бачимо, Балею властиве вивчення особистості з позицій цілісності. Визначена єдність структури особистості внутрішньо диференційована, передбачає відношення між елементами. При цьому дослідження особи-

стості набуває формального характеру: мова йде про спосіб репрезентації структури особистості у вигляді моделі. Безумовно, така позиція вченого формувалась під впливом традицій брентанізму, втім не лише одного цього напрямку у філософії. На зламі XIX–XX століть структурний підхід стає провідним у науковому пізнанні й у пізнанні сутності людини зокрема.

Так, важливою ідеєю засновника психоаналізу Фрейда було розрізнення у топічній структурі психіки людини трьох шарів: Воно (Id), Я (Ego), Над-Я (Super-Ego). Термін «топічний» походить від грецького «τοπος», що означає «місце» — те місце, де відбуваються психічні процеси. Віденський вчений використовує даний термін як метафору, модель чи образ, оскільки вважав, що психічні процеси не можуть бути локалізовані.

З позицій персоналіста Штерна структура особистості постає як єдність у багатоманітності, зрозуміла вченим не простою, а містячою у собі бескінечне багатоманіття ознак — тілесних, душевних і психофізично нейтральних; одночасних і послідовних; постійних і змінюваних [4, с. 207]. Таким методологічним підходом німецький вчений намагався подолати механістичне гіпотетичне бачення особистості, пропонуючи натомість персоналістичне, у якому множинність та розчепленість наявних у ній феноменів знаходять своє пояснення і узагальнення у прихованих чи реалізованих ознаках індивіда як цілого.

Американський персоналіст Гордон Віллард Олпорт під особистістю розуміє динамічну організацію, яка визначає унікальність її взаємодії із середовищем, передусім соціальним. Постійний розвиток особистості, за Олпортом, є основною формою її існування [5, с. 88].

Під структурою у психології женецький вчений Піаже розуміє систему трансформацій, яка має свої власні, суто системні закони, що протиставлені тим, які спираються на властивості окремих елементів, і яка самозберігається або збагачується внаслідок застосування трансформацій, причому останні не виходять за власні межі й не втягують у свої процеси зовнішні елементи. Вчений передбачає можливі рівні формалізації способу існування структури у вигляді логіко-математичного рівняння чи кібернетичної моделі, яка є лише витвором теоретика [13, с. 194–195]. Можна сказати, що структура у психології Піаже, таким чином, включає в себе три характеристики: множинну сукупність, трансформації і самонастроюваність.

Російський вчений Виготський прагне синтезувати соціальне та біологічне у структурі особистості. Він доповнює основні положення Піаже: «Культура створює особливі форми поведінки, видозмінює діяльність психічних функцій, надбудовує нові поверхні у системі поведінки людини, що розвивається» [2, с. 29].

Поліфонія теорій особистості притягує Балея, але не розчиняє у собі. Він, пам'ятаючи настанову свого вчителя Твардовського, крокує до істини

шляхом сумлінного і тільки дійсним аргументам доступного дослідження [3, с. 152]. Обмежимося лише зазначенням кількох розділів у «Шляхах самопізнання», які виразно свідчать про присутність у поглядах Балея провідних ідей філософії й психології кінця ХІХ– початку ХХ століть стосовно проблеми людини:

Пізнання організму як фізичного елемента особистості
 Елементарні складові психічної особистості
 До якого належимо психологічного типу?
 Наше несвідоме життя
 Наше відношення до людей. Характер як набута диспозиція
 Відношення до самого себе
 Самопізнання і праця над самим собою.

На основі вищесказаного, можна зробити висновок, що у проаналізованих роботах Балея виявляються синтетичні можливості структурної методології. Це дало змогу вченому наблизитись до пізнання сутності людини. У центрі уваги Балея прагнення показати, що пізнання самого себе — це самостійний досвід формування суб'єктивності, мета якого становлення людини як співучасника суспільного буття. Яким має бути едукативний процес у освітніх інституціях, щоб молода людина на виході із них зуміла потурбуватись протягом життя про саму себе — мета досліджень у царині психолого-педагогічних наук.

Література:

1. Верніков М. М. Слово про академіка Степана Балея / М. М. Верніков // Філософські пошуки. — 1997. — Вип. ІV. — С. 4–13.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений: В 6-ти т. / Л. С. Выготский; [под ред. А. М. Матюшкина]. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 3. Проблемы развития психики. — 368 с.
3. Твардовський К. Вступна лекція у львівському університеті: [15 листоп. 1895 р.] / Казімеж Твардовський; пер. з пол. М. М. Вернікова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Сер. «Філософія». — 2007. — Т. 12, вип. 13. — С. 145–153.
4. Штерн У. Дифференциальная психология и ее методические основы / Уильям Штерн; пер. с нем. — М.: Наука, 1988. — 336 с. — (Памятники психологической мысли).
5. Allport G. W. Becoming: Basic Considerations for a Psychology of Personality / G. W. Allport. — New Haven; London: Yale University Press, 1955. — 110 p.
6. Baley S. Drogi samopoznanie / Stefan Baley. — [wyd. 2-e]. — Kraków: Wiedza. Zawód. Kultura, 1947. — 178 s. — (O życiu dla życia).
7. Baley S. Osobowość / Stefan Baley. — Lwów: Licealna Biblioteczka Filozoficzna, 1939. — Т. 5. — 36 s.
8. Baley S. Psychologia wieku dojrzewania / Stefan Baley. — [wyd. 2-e]. — Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1932. — 262 s.
9. Baley S. Psychologia wychowawcza w zarysie / Stefan Baley. — [wyd. 3-e]. — Warszawa: PWN, 1958. — 415 s.

10. Baley S. Zarzys psychologii w związku z rozwojem psychiki dziecka / Stefan Baley. — Lwów; Warszawa: Książnica-Atlas, 1935. — 424 s.
11. Brentano F. Psychologia jako nauka / Franz Brentano // Brentano F. Psychologia z empirycznego punktu widzenia. — Warszawa, 1999. — S. 7–109.
12. Bühler Ch. Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem / Ch. Bühler. — Leipzig, 1933.
13. Piaget J. «Le Structuralisme», Que saisje — PUF, 1968, P. 5. Див.: Рюс Ж. Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки [Електронний ресурс] / Жаклін Рюс; [пер. з фр. В. Шовкун] — К., 1998. — 669 с. — Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/jruss/russ11.htm>
14. Twardowski K. O psychologii, jej przedmiocie, zadaniach, metodzie, stosunku do innych nauk i jej rozwoje / Kazimierz Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. — Warszawa, 1997. — S. 142–183.
15. Twardowski K. Psychologia wobec fizjologii i filozofii / Kazimierz Twardowski // Psychologia w szkole lwowsko-warszawskiej. — Warszawa, 1997. — S. 85–108.

Ольга Гончаренко. Ідея самопізнання в концепції личности Степана Балея.

Имей сердце и смотри в сердце. Эти слова известного польского поэта Адама Мицкевича стали последними в труде украинского философа, психолога и педагога Степана Балея «Пути самопізнання» (Краков, 1946). Ими автор в роли путника обращается к тем, кто в определенный период развития освободился от промежуточных идеалов образовательных учреждений и стоит перед выбором своего жизненного пути. И хотя Балея понимает, что человек не может осуществить призыв поэта, но беспокоиться о собственном достижении полного развития и является тем беспокойством обо всем, что является «сердцем» души, даже если бы не было возможности посмотреть случайно внутрь нее и выучить ее содержимое. Какая цель самопізнання? В чем его сложность? Что значит познать самого себя? Ответы на эти вопросы не новые для читателя. Впрочем, Балея вынуждает в который раз вернуться к ним педагогов. Ведь образовательные институции в большой степени влияют на способность молодого человека на выходе из них самостоятельно избрать самого себя и в течение жизни ответственно относиться к осуществленному выбору.

Ключевые слова: Степан Балея, личность, развитие, самопізнание.

Olga Honcharenko. The Idea of Self-cognition in Stepan Baley's Concept of Personality.

Have the heart and look into the heart. These words of the famous Polish poet Adam Mickiewicz became the latest ones in the work of the Ukrainian philosopher, psychologist and pedagogue Stepan Baley "Ways of self-cognition" (Krakow, 1946). The author from the position of a traveler used them for appeal to those who worked off transitional ideals of educational institutions and face a choice of own life. But Baley understands that a person can not realize the poet's appeal. A person worries about personal achievement of perfect development and is the bother of all that is the "heart" of the soul, even if it would not possible to look casually inside it and explore its contents. What is the purpose of self-cognition? What is its complexity? What does it mean to know him/herself? The answers to these questions are not new to the reader. However, Baley makes the educators once again return to them. Because educational institutions to a great extent affect the ability of the young person to choose his/herself independently and to be responsible for making choice during his/her life.

Keywords: Stepan Baley, personality development, self-cognition.